

3. Психологія самоактивності учнів у виховному процесі: Навч.-метод. посібник / За заг. ред. М. Й. Боришевського. — К., ІЗМН, 1998. — 192 с.
4. Ушинський К.Д. Три елементи школи. Твори в шести томах. — К.: Радянська школа, 1954. — Т. 6.

Ірина СУМ

АНТИАЛКОГОЛЬНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто актуальні проблеми антиалкогольного виховання учнів молодших класів. Наведено мету цього виховання, причини долучення молодших школярів до вживання алкогольних напоїв, фактори згубного впливу алкоголю на дітей, ефективні методи проведення антиалкогольної пропаганди.

Проблема вживання алкоголю неповнолітніми набуває особливої гостроти і стає однією з найбільших загроз для здоров'я і самореалізації майбутніх поколінь нашого суспільства. Захоплення алкоголем є однією з основних причин скоєння дітьми правопорушень і злочинів. Окрім того, спостерігається тенденція до “омолодження” початкового віку прилучення до спиртного неповнолітніх.

Соціальними чинниками такого явища є негативний приклад дорослих, відновлення реклами алкогольних напоїв, їх доступність для неповнолітніх та відносна дешевизна, зростаюча бездоглядність дітей, їх передчасна самостійність [8, 44].

За статистичними даними, звичайні діти у 12% випадків знайомляться зі смаком алкоголю до 10 років (для “важких” дітей ця цифра становить 17,1%). Переважна більшість (понад 96%) неповнолітніх, які систематично вживають алкогольні напої у великих дозах, призвичаїлися до них уперше до 15 років, третина ж таких осіб — у віці до 10 років [5].

Причини вживання алкогольних напоїв неповнолітніми значною мірою обумовлені впливом причинного комплексу пияцтва й алкоголізму загалом. Однак особливості психічних та особистісних характеристик неповнолітніх надають їм певної специфіки. Так, спонукальним мотивом вживання спиртного у неповнолітніх найчастіше є соціально-психологічний механізм наслідування дорослих. Ця обставина вимагає особливого підходу до виховної роботи, організації і проведення профілактичних антиалкогольних заходів серед цієї вікової категорії.

Мета статті — висвітлити актуальні проблеми антиалкогольного виховання учнів молодших класів.

Наявні психолого-педагогічні дослідження проблеми алкоголізму неповнолітніх засвідчують, що поява психологічних алкогольних установок здійснюється у віці 9–10 років. З цього часу й необхідно розпочинати інтенсивну антиалкогольну освіту і виховання.

На жаль, батьки і вчителі не завжди звертають окрему увагу на антиалкогольне виховання дітей 7-річного віку. В перші місяці і навіть роки шкільного життя учнів педагоги зосереджуються винятково на навчальному процесі, прищепленні дітям нових навичок і звичок поведінки в школі та поза нею, вихованню дисциплінованості. Небажані в моральному відношенні сформовані звички, нахили, навіть риси характеру молодших школярів часто залишаються для вчителів непоміченими доти, поки не проявляться в порушеннях дисципліни, антисуспільних вчинках, неправильних діях. І тільки окремі діти майже з перших кроків шкільного життя привертають до себе увагу педагогів, оскільки є явно “важкими” учнями, перевихованням яких починають займатися з перших днів їх перебування у школі.

Метою антиалкогольного виховання повинно стати формування особистості, котра знає наслідки вживання алкоголю, з повагою ставиться до тверезості, дотримується здорового способу життя й активно його захищає. М. Фіцула вважає, що для досягнення цієї мети у процесі такого виховання потрібно вирішувати наступні специфічні завдання:

- оволодіння системою знань про шкідливість алкоголю на організм людини та її діяльність;
- формування психологічних “гальм”, які би стримували особистість у сприятливих для вживання алкоголю умовах;
- прищеплення учням непримиренного ставлення до фактів вживання алкоголю;
- залучення учнів до посиленої боротьби з цим соціальним злом;

– своєчасне виявлення тих учнів, котрі вживають алкоголь, і проведення з ними корекційної виховної роботи;

– виявлення й усунення факторів, які спричиняють алкоголізацію неповнолітніх [11, 35–36].

Долученню молодшого школяра до вживання спиртних напоїв передовсім сприяють алкогольні звичаї, що побутують у звичайній сім'ї. Прийнятий у сім'ї стиль алкоголізації, якщо він має спротив, сприймається дітьми як нормальний стан життя. Алкогольні звичаї переходять в установку, що спричинює до суб'єктивної потреби в її наслідуванні та дотриманні.

Приводи першого долучення до алкоголю дуже різноманітні, але простежуються їх характерні зміни залежно від віку. До 11 років перше знайомство з алкоголем проходить або випадково, або його дають “для апетиту”, або “лікують вином”, або дитина сама з цікавості пробує спиртне (мотив, властивий переважно хлопчикам). У старшому віці мотивами першого вживання алкоголю стають традиційні приводи: “свято”, “сімейні урочини”, “гості” тощо. З 14–15 років появляются такі приводи, як “незручно було відставати від ровесників”, “друзі вмовили”, “за компанію”, “заради хоробрості” й ін. [13, 42].

У сім'ї алкоголіків, на думку В. Колесова, необхідно врахувати окремий важливий фактор алкогольного впливу на дітей. Відомо, що в стані невеликого алкогольного сп'яніння дорослі, зазвичай, добродушно налаштовані, більш поблажливі до дітей, частіше виконують їхні забаганки. Навпаки, за відсутності алкоголю в сім'ї, де систематично його вживають, часто спостерігається роздратованість, поганий настрій, і дорослі нерідко зганяють їх на оточуючих, у тому числі на своїх дітях. Останні помічають цю обставину і в їхній уяві вживання алкоголю починає розцінюватись як сприятливий фактор, а спиртні напої — як позитивна цінність [4].

У благополучних сім'ях перша спроба вживання алкоголю дітьми нерідко теж виникає за ініціативою батьків. Дівчатам, зокрема, пропонується перша чарка із рук батьків частіше, ніж хлопцям. Дітей привчають до вживання алкоголю “в міру”. У проблемних сім'ях діти безпосередньо сприймають традиції пияцтва і беруть участь у пиятиках, оскільки на них не звертають жодної уваги, не виокремлюють як таких, що вимагають особливого ставлення до себе.

Не варто думати, що діти батьків, які “культурно” вживають спиртне, перебувають у меншій небезпеці стосовно долучення до пияцтва, ніж діти з алкоголізованих сімей. Сім'я, що “культурно” п'є, для дітей і молоді також є небезпечною. У ній зберігаються “культурні цінності” суспільства, які згодом стають злом для подальшого розвитку й одним із важливих факторів спадкоємності поколінь, долучення до пияцтва дітей і підлітків.

Дітям молодшого шкільного віку, як відомо, властива наслідувальна поведінка, тому правильна орієнтація їх стосовно алкоголю значною мірою визначається їхнім близьким оточенням. Завданням педагогів і батьків на цьому етапі є виховання у дітей негативного ставлення до алкоголю в загальному вигляді. Діти молодшого шкільного віку повинні засвоїти загальне твердження: “Алкоголь — це погано!” Очевидно, доцільно дати відомості про напої, які містять алкоголь, і в доступній дитині формі пояснити, що алкоголь є отрутою, яка шкідливо впливає на всі живі організми (рослини, тварини, людину) навіть у невеликій кількості. Треба також пояснити особливу шкідливість алкоголю для незрілого організму, що розвивається [1, 128].

Аналіз досвіду антиалкогольної виховної роботи в школах переконує, що низький рівень поінформованості учнів про шкідливість алкоголю не сприяє формуванню в них негативного ставлення до пияцтва як соціального зла. На думку М. Фіцули, в антиалкогольній виховній роботі розкривається переважно негативний вплив алкоголю на організм людини і значно рідше йдеться про інші прояви його згубного впливу. Адаже алкоголь:

– несумісний з принципами моралі, нормами людського співжиття, правилами поведінки учнів у школі та поза нею;

– впливає на зростання правопорушень і злочинності, зокрема неповнолітніх, що зумовлює застосування правових заходів боротьби з пияцтвом та алкоголізмом;

– руйнує сім'ю, робить її членів брутальними, цинічними, знижує її виховні можливості;

– згубно діє на статеві клітини людини, які потім несуть патологічну інформацію майбутньому плоду, що загалом руйнує генофонд нації;

– руйнує здоров'я людини як найвищої соціальної цінності, особливо людини молоді;

- негативно впливає на трудову діяльність людини, продуктивність її праці;
- порушує нервову систему людини, її психіку, розумову діяльність, зокрема, навчальну діяльність школяра;
- спричиняє більшість дорожньо-транспортних пригод, виробничого і побутового травматизму.

Питання змісту антиалкогольної виховної роботи реалізуються у процесі вивчення навчальних предметів і в позакласній роботі [10, 70].

У процесі антиалкогольного виховання молодших школярів недостатньо враховуються їх вікові особливості. Так, учителі намагаються розкрити шкідливий вплив алкоголю на здоров'я людини, показати функціональні й анатомічні зміни печінки та серця, порушення стану нервової системи під впливом зловживання спиртним. Незважаючи на те, що така інформація подається яскраво, вона часто не справляє необхідного враження на молодших школярів. Як стверджує Н. Максимова, для дітей медичні поняття доволі абстрактні, тому усвідомити, що означає “небезпека хвороби серця, нирок, печінки”, здорові діти просто не здатні.

Крім того, коли вчитель характеризує особу, залежну від алкоголю, така інформація учнів не інтригує ще й тому, бо вони не мають чітко визначеної власної перспективи на майбутнє. Їх не лякають захворювання, які можуть з'явитися згодом. Ось чому доцільно, щоб учитель знав, яку професію мріє обрати учень, чого прагне домогтись у житті. Лише так можна довести школяреві шкідливість вживання алкоголю: вживатимеш спиртне — не досягнеш своїх цілей.

І ще один момент варто мати на увазі. Інформація вчителя про шкідливість вживання алкоголю звучить для дітей непереконливо, тому що більшість дорослих на очах у них вживають спиртне, а очевидних негативних наслідків цього учні не помічають. У зв'язку з цим вчитель повинен переконати учнів: підступність алкоголю полягає в тому, що позитивні суб'єктивні відчуття від його вживання з'являються раніше, ніж об'єктивні небажані зміни в організмі. Погіршення здоров'я настає після формування алкогольної залежності [8, 45].

Пам'ятаючи, що для дітей молодшого шкільного віку характерне конкретно-образне мислення, у виховній антиалкогольній роботі перевагу треба надавати тим методам, які достатньо насичені наочним матеріалом і розраховані на сильний емоційний вплив, наприклад, демонструванню фільмів.

Дослідження засвідчують, що існує пряма залежність між вживанням алкоголю учнями та кількістю наявного в них вільного часу і ступенем його організації. Спостереження свідчать, що активні форми проведення вільного часу пов'язані зі зменшенням вживання алкоголю, а заняття неорганізовані, випадкові — зі збільшенням. Серед школярів, які мають багато вільного часу, не зайняті і не залучені до виконання домашніх обов'язків, відпочинок яких організовано спонтанно, зустрічається більше тих, хто зловживає алкоголем. Не випадково більшість правопорушень скоюється неповнолітніми у вільний час і, як правило, пов'язане з пияцтвом. Найкращим шляхом уникнення цього є рання і послідовна антиалкогольна профілактика. Висока моральна культура неможлива без раціональної організації вільного часу, прагнення і вміння кожну годину свого життя наповнювати справою, корисною особі та суспільству. Це загалом може стати і стає могутньою протидією такому соціальному злу, як пияцтво. Формування такої культури необхідно розпочинати якомога раніше — з перших кроків свідомого життя дитини [3, 126].

В антиалкогольній виховній роботі батьки і педагоги повинні розібратися в суті різних теорій на взірць “пиття в міру” чи “культурного пиття”. Вони мають знати, що шлях до алкоголізму розпочинається не із зловживання спиртними напоями, а відтоді, коли починає формуватися позитивна думка про вживання алкоголю і пов'язані з цим традиції [2, 63]. На жаль, серед дорослих є чимало прибічників “малоалкогольної” терапії, які ставлять за мету вчити дітей пити “вміючи”.

З точки зору логіки такі аргументи мають вигляд примітивних софізмів. У своїх роздумах з цього приводу Д. Сац вживає такий пасаж: “Порада не пити, щоб не стати алкоголіком, подібна до поради не купатися, щоб не втопитися. Є ж інший вихід із становища — треба вміти пити”. Непогано виходить: порада не пити, щоб не стати алкоголіком, подібна до поради не красти, щоб не стати рецидивістом. Є ж інший вихід із становища — вміти красти [12, 66].

Спеціалісти стверджують, що ідея вчити дітей пити, які б добрі наміри не мали її автори, об'єктивно завдяки наркотичним властивостям алкоголю і привабливим звичаям пиття перетворюється в «науку спиватися». Там, де пропагується «пиття в міру», зводиться до мінімуму вся ефективність виховної роботи, заперечується вирішальне значення власного прикладу.

Теорія «вміння пити» не витримує критики і з точки зору міри випитого. При цьому такі люди можуть зберігати контроль над своїми діями, не порушують громадського порядку, не ображають гідності оточуючих, не роблять шкоди виробництву, не обтяжують сім'ю. Та чи багато культури у такій мірі вживання алкоголю? Крім того, можна додати, що жоден алкоголік не розпочинав випивати з півлітра чи літри спиртного. Усі вони прилучалися до алкоголю з так званого «пиття в міру».

В. Лютий застерігає, що особлива небезпека полягає в тому, що кількість осіб, які «культурно» п'ють, значно перевищує кількість тих, хто хворий на алкоголізм, і тому це створює ілюзію відсутності фатального переростання «культурного пияцтва» у систематичне, а згодом і в алкоголізм. Однак у цьому і криється зло. Наслідки зла, яким є алкоголізм та пов'язані з ним традиції, передаються наступному поколінню як генетично (зміни структури зародкових клітин), так і з сімейними звичаями, що призводить до формування у неповнолітніх звички вживати спиртні напої. Цей процес розпочинається вже у 3–5-річних дітей, в яких можна виявити елементи засвоєних алкогольних звичаїв, але особливо це виражено вже у підлітків [6, 62].

У процесі організації антиалкогольного виховання молодших школярів необхідно дотримуватися певних педагогічних умов, які підвищують його ефективність. До таких умов дослідники цієї проблеми Д. Колесов, В. Оржеховська і М. Фіцула відносять:

- важливо виявити той період у житті людини, коли вплив антиалкогольного виховання буде найефективнішим. Дослідження переконують, що найбільш результативно це можна робити в молодшому і середньому шкільному віці;

- розкривати шкідливість впливу алкоголю не взагалі, а конкретно на всі складові організму людини та її діяльності;

- антиалкогольна виховна робота має базуватися на ідеї неприпустимості вживання спиртного дітьми;

- в антиалкогольній виховній роботі необхідно наголошувати на відверненні негативних наслідків вживання спиртного, які можуть настати у найближчий час, а не через кілька років;

- в антиалкогольній виховній роботі не варто користуватися методикою залякування;

- антиалкогольну виховну роботу необхідно вести з урахуванням реальної обстановки, що склалася в школі, класі і сім'ї;

- виховні заходи антиалкогольного спрямування ефективні за умови проведення їх у невеликих групах, коли учні можуть вільно висловлювати свою думку й обговорювати питання, які вважають для себе цікавими та важливими;

- для ефективності антиалкогольної роботи важливо здійснювати диференційований підхід до учнів, виявивши та врахувавши їх ставлення до вживання алкоголю, звернувши особливу увагу на потенційно найменш стійких до алкоголю учнів;

- в антиалкогольній виховній роботі надзвичайно важливий вплив має єдність позиції всього педагогічного колективу щодо вживання алкоголю.

Експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я рекомендують проводити антиалкогольну виховну роботу зі школярами протягом усього терміну їх навчання в школі. В деяких країнах розроблені навчальні програми, зорієнтовані безпосередньо на учнів, на спільне вирішення певних завдань-ситуацій. На заняттях пропонується виділяти чотири етапи: визначення проблеми або конфлікту; пошук можливих шляхів їх вирішення; розгляд наслідків кожної з них; вибір альтернативи, яка найбільше відповідає потребам індивіда чи групи.

Заняття проводять за активної участі учнів. Розпочинаються вони з обговорення школярами того чи іншого фільму, статті, повідомлення і проводяться у формі вільного обміну думками, дискусій. У ході занять формують якщо не єдину, то сприйнятну для більшості позицію, одночасно відкидають інші, менш обґрунтовані. Такий досвід антиалкогольного

виховання може бути застосований у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл України.

В антиалкогольному вихованні молодших школярів особливе місце належить учителю. В початкових класах діти контактують переважно з одним учителем — класоводом. Він повинен з першого дня перебування дитини в школі спостерігати за нею, манерою її поведінки, виявляти позитивні риси і недоліки. Діяльність педагога має спрямовуватися на те, щоб зберегти та розвивати позитивне, що є в дітях, формувати особистість, її стійкість до негативних впливів.

Учителю необхідно налагодити тісний зв'язок з батьками. Дуже важливо виявити умови, в яких виховується дитина в сім'ї, її мікросоціальне середовище. Особисте знайомство, відвідування сім'ї дозволяє виявити потенційно неблагополучних дітей, фактори, які спричиняють розвиток у них шкідливих звичок. Це дасть можливість узгоджувати виховні впливи школи і сім'ї в антиалкогольному вихованні учнів.

Таким чином, антиалкогольна робота з молодшими школярами вимагає вмілого використання всіх можливостей урочного та позаурочного часу, щоденної вдумливої роботи класоводів і батьків. Учитель повинен знати особливості алкогольної ситуації як у школі, її мікрорайоні, так і в сім'ях учнів. Необхідно також знати особливості психофізіологічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, щоб здійснювати індивідуальний підхід. На цьому етапі учням дають першу інформацію про шкідливість алкоголю, виховують почуття відповідальності за свої вчинки, навчають їх оцінювати свої дії та вчинки. Все це становить основу для подальшої антиалкогольної виховної роботи з підлітками та старшокласниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов Л. Н. Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи. — М., 1988. — 176 с.
2. Беседы о трезвости / Сост. В. А. Рязанцев. — К., 1978. — 144 с.
3. Вахмягин Г. И. Не подлежит оправданию. — М., 1986. — 128 с.
4. Колесов Д. В. Предупреждение вредных привычек у школьников. — М., 1984. — 160 с.
5. Копыт Н. Я., Скворцова Е. С. Алкоголь и подростки. — М., 1984. — 46 с.
6. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки. — К., 2000. — 50 с.
7. Максимова Н. Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками: Методические рекомендации. — К., 1997. — 136 с.
8. Максимова Н. Ю. Запобігання алкоголізму та наркоманії серед неповнолітніх // Інформаційний бюлетень Академії педагогічних наук України. — 1993. — №3-4. — С. 44-46.
9. Обжеховська В. М. Методика позбавлення неповнолітніх наркогенних звичок. — К., 1995. — 262 с.
10. Фіцула М. М. До питання змісту антиалкогольної виховної роботи з учнями // Проблеми алкоголю і других наркотиків в період соціально-економічних преобразований. — К., 1994. — 70 с.
11. Фіцула М. М., Морозов А. С. Виховання у молоді несприйнятливості до тютюну, алкоголю і наркотиків. — Херсон, 2000. — 176 с.
12. Шевердин С. Н. У опасной черты: Как уберечь детей от алкоголя. — М., 1985. — 160 с.
13. Ягодинский В. Н. О вреде никотина и алкоголя. — М., 1986. — 97 с.